

Олена Данилів,
магістр журналістики
кафедра ЖЗМК,
Національний університет
“Львівська політехніка”

Божена Іваницька,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
кафедра ЖЗМК,
Національний університет
“Львівська політехніка”,
bozhena.v.ivanytska@lpnu.ua

ВПЛИВ ТА ЗНАЧЕННЯ ФЕЙКІВ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

© Іваницька Божена, Данилів Олена, 2020

Перша згадка про фейкові новини припадає на XVII ст. Газетна качка – саме так називають неправдиву, сфальсифіковану та неперевірену інформацію, поширену в ЗМІ. За однією із версій (а їх чимало), виникнення виразу пов’язують із анекдотом бельгійського журналіста Корнеліссена, який одного разу опублікував цілком серйозно, як нібито наукове повідомлення, анекдот про ненажерливість качок. Якийсь учений порубав, мовляв, качку на дрібні шматочки та віддав “на сніданок” іншим дев’ятнадцятьом качкам. Незважаючи на очевидну неправдивість і навіть абсурдність такого повідомлення, газети сприйняли цю потішну розповідь за чистісіньку правду і передрукували її на своїх сторінках. Згодом, коли суть цієї історії осмислили, слово “качка” стало символом вигадок газетярів. Тож, як бачимо, неправдива інформація – цілком давня річ.

В анналах світової історії фейкова інформація створювалась не лише аби посіяти зерно неправди про інших, але й щоб замовчувати власні злочиння. Цією тактикою жахлива машина СРСР успішно користувалась майже 70 років.

Яскравий приклад – замовчування комуністичним режимом та старанне приховування голодомору в Україні у 1932–1933 рр. Кремлівське керівництво заборонило державним органам та закладам фіксувати в документах справжні причини смерті людей від голоду. СРСР застосував політику інформаційної блокади та дезінформації щодо масового голоду. 17 вересня 1932 року вийшла постанова політбюро ЦК ВКП(б) про депортацію кореспондента канадської газети “Дейлі Експрес” за публікацію інформації про “повстання та голодні бунти” в СРСР.

У світовій історії фейкова інформація могла поширюватись навіть не навмисне, але все одно набувати колосальних масштабів. Так сталось у США наприкінці 1930-х. Одним із найвідоміших фейків був радіоспектакль “Війна світів” за однойменним романом Герберта Веллса в ефірі станції CBS 30 жовтня 1938 року. Радіослухачі сприйняли спектакль, поставлений Mercury Theatre on the Air під керівництвом Орсона Веллса, за реальний новинний репортаж, у результаті близько 1,2 мільйона жителів південного сходу США повірили в напад марсіан і розпочалась паніка.

Ключові слова: фейк; преса; ЗМІ; війна.

IMPACT AND SIGNIFICANCE OF FAKES IN WORLD HISTORY

The first mention of fake news comes from the seventeenth century. Newspaper duck – this is what they call false, falsified and unverified information distributed in the media. According to one version (and many of them), the occurrence of the expression is associated with an anecdote of the Belgian journalist Cornelissen, who once published quite seriously, as if a scientific message, an anecdote about the greed of ducks. Some scientist chopped, say, a duck into small pieces and gave “for breakfast” to other nineteen ducks. Despite the obvious falsehood and even the absurdity of such a message, the newspapers took this amusing story for the pure truth and reprinted it on their pages. Subsequently, when this story was conceived in its essence, the word “duck” became a symbol of fictions of newspapermen. So, as we can see, false information is a long time ago.

In the annals of world history, fake information was created not only to sow the grain of lies about others, but also to conceal their own atrocities. This tactic was used by the monstrous machine of the USSR for almost 70 years.

A striking example is the communist regime’s silence and careful concealment of the famine in Ukraine in 1932–1933. The Kremlin’s leadership forbade state authorities and institutions to record in the documents the true cause of death by starvation. The USSR has implemented a policy of information blockade and misinformation against mass hunger. September 17, 1932 – the decision of the Politburo of the Central Committee of the CPSU (b) on the deportation of a correspondent of the Canadian newspaper “Daily Express” for the publication of information about “uprisings and famines” in the USSR.

In world history, fake information could not even be disseminated intentionally, but would still cause enormous proportions. It happened in the US in the late 1930’s. One of the most famous fakes is the radio show “War of the Worlds” by Herbert Wells’ novel of the same name on CBS on October 30, 1938. Listeners received the performance staged by Mercury Theater on the Air under the direction of Orson Wells for real news coverage, resulting in about 1.2 million Southeastern Americans believing in a Martian attack and panicking.

Key words: fake; press; media; war.

Постановка проблеми. У часи гібридної війни між Україною та Росією тема фейків стала надзвичайно популярною, хоча фейки існували задовго до того і заподіювали чималу шкоду. В часи, коли людина щодня поглинає терабайти інформації, розпізнавати фейки стає дедалі важче.

Аналіз дослідження. У статті досліджено відомі приклади фейків у ЗМІ та те, як вони вплинули на хід історії та свідомість людей, які у них повірили.

Мета роботи полягає у тому, щоб з’ясувати, чому в сучасному світі, де є можливість перевірити інформацію, фейкові новини продовжують активне та плідне життя. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати, наскільки давня та глобальна тема фейків;
- з’ясувати наслідки, які спричиняють фейки;

Сьогодні завдяки розвитку інтернету, новим технологіям, великій популярності месенджерів, завдяки цілодобовому телевізійному мовленню ми отримуємо щодня у п’ять разів більше інформації, ніж, наприклад, у 1986 р. Ба більше, інформації ж, яку щодня продукує пересічна людина за допомогою телефонних розмов, повідомлень у тих самих месенджерах вистачило б на шість газет – на противагу двом з половиною шпальтам 1986 р., – про це написала Ричард Еллейн у The Telegraph.

То й не дивно, що за умов щоденного обрушення на нас таких величезних потоків інформації люди вже майже не аналізують те, що бачать з екранів, читають у газетах та соцмережах. Абсурд полягає у тому, що сьогодні ми маємо більше можливостей перевірити, чи правдивою є інформація, аніж, наприклад, у 1939 р., але її настільки багато, що фізично фільтрувати усе, що бачимо і читаємо, стає майже неможливим. Цим, на жаль, користуються лиходії та використовують у власних помислах.

Перша згадка про фейкові новини припадає на XVII ст. Газетна качка – саме так називають неправдиву, сфальсифіковану та неперевірену інформацію, поширену у ЗМІ. За однією з версій (а їх чимало), виникнення виразу пов'язують з анекдотом бельгійського журналіста Корнеліссена, який одного разу опублікував цілком серйозно, як нібито наукове повідомлення, анекдот про ненажерливість качок. Якийсь учений порубав, мовляв, качку на дрібні шматочки та віддав “на сніданок” іншим дев'ятнадцятьом качкам. Незважаючи на очевидну неправдивість і навіть абсурдність такого повідомлення, газети сприйняли цю потішну розповідь за чистісіньку правду і передрукували її на своїх сторінках. Згодом, коли цю історію осмислили, слово “качка” стало символом вигадок газетярів. Тож, як бачимо, неправдива інформація – цілком давня річ [2].

В анналах світової історії фейкова інформація створювалась не лише аби посіяти зерно неправди про інших, але й щоб замовчувати власні злочиння. Цією тактикою жажлива машина СРСР успішно користувалась майже 70 років.

Яскравий приклад – замовчування комуністичним режимом та старанне приховування голодомору в Україні у 1932–1933 рр. Кремлівське керівництво заборонило державним органам та закладам фіксувати в документах справжні причини смерті людей від голоду. СРСР застосував політику інформаційної блокади та дезінформації щодо масового голоду. 17 вересня 1932 року вийшла постанова політбюро ЦК ВКП(б) про депортацію кореспондента канадської газети “Дейлі Експрес” за публікацію інформації про “повстання та голодні бунти” в СРСР.

У світовій історії фейкова інформація могла поширюватись навіть не навмисне, але все одно набувати колосальних масштабів. Так сталось у США наприкінці 1930-х. Одним із найвідоміших фейків був радіоспектакль “Війна світів” за однойменним романом Герберта Веллса в ефірі станції CBS 30 жовтня 1938 року. Радіослухачі сприйняли спектакль, поставлений Mercury Theatre on the Air під керівництвом Орсона Веллса, за реальний новинний репортаж, в результаті близько 1,2 мільйона жителів південного сходу США повірили в напад марсіан і запанікували.

До того, як на 40-й хвилині пролунало нагадування диктора про радіопостановку, багато хто вже не слухав радіо, і, піддавшись масовій істерії, вимагав від силових відомств покінчити з марсіанами або видати зброю добровольцям. Телефони в той вечір були перевантажені в п'ять разів. Частина аудиторії виявилася так неуважна, що повірила в напад німців. Люди стверджували, що бачили подібні до блискавок залпи прибульців і відчували запах їхніх отруйних газів.

Радіопостановку слухали й на західному узбережжі. В її кульмінаційний момент вийшла з ладу електростанція містечка Конкрет у штаті Вашингтон; жителі Конкрету не сумнівалися, що лінії електропередачі знищили марсіани, які наступають.

Незабаром страх слухачів змінився гнівом, зверненням на CBS. Багато з них подали до суду з вимогами компенсації моральної шкоди. Всі заяви були відхилені, але Орсон Веллс наполіг на компенсації матеріальної шкоди чоловікові, який зіпсував свої нові туфлі, тікаючи від марсіан [1].

Зрештою, абсурдні новини часом поширюються через недостатню компетентність професійних журналістів. Так сталось із низкою українських редакцій. У серпні 2018 р. понад 160 ЗМІ Херсонської, Донецької, Запорізької, Луганської та Миколаївської областей отримали на редакційні адреси прес-реліз (двома мовами) під назвою “Шарові блискавки в Запорізькій (Миколаївській, Луганській і т. д.) області в серпні” – прес-реліз зі скриньки nasa.nasaukraine@gmail.com.

Перші три публікації з'явилися вже за годину – на сайтах “Бердянськ 24”, 0619.com.ua та reporter.ua Запорізької області.

Протягом перших шести годин після розсилання релізу інформацію опублікували понад 70 регіональних сайтів. Її поширили більш ніж у 50 групах у Фейсбуку, а крім того, більше

ніж тисячі користувачів. Першою серед всеукраїнських ЗМІ інформацію опублікувала інформаційна агенція “Голос UA”.

Результат неабияк здивував, але це були ще квіточки. Ягідкою став сюжет, що вийшов 2 серпня о 19:30 на “ТСН” і стосувався “нашестья кульових блискавок” у регіонах України, вказаних у релізі. Як джерело “Плюси” назвали “англомовні сайти” [9].

Цю абсурдну інформацію помилково прийняли за реальну правду, бо навряд чи комусь би спало на думку поширювати таке цілком серйозно. Невже у XXI ст., у час, коли технології досягли такого розвитку, що ми за мить можемо дізнатись, скажімо, яка погода в Антарктиді, ще й досі можуть сфальсифікувати абсурдні факти та подавати їх в ефір багатомільйонній аудиторії?

У ході висвітлення війни між Росією та Україною на увесь світ прогрімів фейк, який за абсурдністю вже став мемом на просторах інтернету. Річ про сюжет російського “Першого каналу” від 12 липня 2014 року про так званого розіп’ятого на очах матері трирічного хлопчика. Згодом журналістка “Першого каналу” каналу спростувала цю новину, проте багатьом глядачам вже було все одно, бо вудочка була закинута і гачок таки потрапив у ціль. Зрештою, з такими абсурдними новинами російські ЗМІ зможуть втерти носа кому завгодно. Так, у травні 2017 р. в ефірі “Першого каналу” пролунала інформація про те, що українці доведені до такого рівня зубожіння, що за проїзду на маршрутному таксі люди змушені платити сіллю [5].

Росія від початку війни створювала з України образ держави-агресора, яка обстрілює територію Росії. Так, 15 червня 2014 року мешканці Ростовської області нібито знайдуть нерозірвані міни, а 20 червня Слідчий комітет РФ розпочне перевірку факту обстрілу району Ростовської області з боку України.

Ці звинувачення точно повторюють ситуацію 1939 р., коли приводом для радянсько-фінської війни став уявний обстріл російської території з боку Фінляндії. Тоді Радянський Союз заявив, що внаслідок обстрілу загинуло четверо та поранено дев’ятьох радянських військовослужбовців. За офіційною версією СРСР, маленька Фінляндія планувала почати загарбницьку війну проти Радянського Союзу. Як бачимо, РФ багато перейняла з досвіду СРСР і продовжує використовувати це на практиці [8].

Висновки. У своїй книзі “12 уроків життя. Як перемогти хаос” в одному з розділів, який стосується саме брехні, Джордан Пітерсон навів слова одного із найкривавіших диктаторів у історії людства – Адольфа Гітлера:

“У великій брехні завжди є певна сила, що викликає довіру. Широкі народні маси завжди простіше переконати на глибинному емоційному рівні, ніж на свідомому. Через примітивну простоту свого розуму вони легше вірять великій брехні, ніж малій, бо вони самі часто кажуть неправду в дріб’язкових ситуаціях, але не наважуються на масштабний обман. Їм ніколи не спаде на думку сфабрикувати колосальну вигадку, і вони ніколи не повірять, що хтось інший має нахабство так потужно деформувати правду. Навіть якщо їм детально пояснити, що так буває, вони заперечуватимуть і казатимуть, що має бути інше пояснення.”.

На жаль, ці слова дуже яскраво і чітко описують ситуацію з фейковими викидами, викидами, які забруднюють інформаційне поле, затуманюють розум та збивають зі шляху мільйони людей по всьому світу. У світі, де інформація поширюється з феноменальною швидкістю, фейкові новини можуть бути не лише руйнівними, але й фатальними. Місія журналістів у цьому питанні надважлива, адже шукати та викривати фейкову інформацію – це те, що може зменшити хаос та навіть врятувати життя.

1. *Війна світів (радіоспектакль)* [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_світів_\(радіоспектакль\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_світів_(радіоспектакль))

2. *Газетна качка* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Газетна_качка

3. Голодомор в Україні (1932–1933) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомор_в_Україні_\(1932—1933\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомор_в_Україні_(1932—1933))
4. “Два раби та клаптик землі” роль російських фейкових новин у війні на Донбасі [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://24tv.ua/ru/dva_rabi_ta_klaptik_zemli_rol_rosijskih_fejkovih_novin_u_vijni_na_donbasi_n830986
5. “Українці платять сіллю за проїзд”: соцмережі вибухнули через новий фейк в ефірі росТБ (фото, відео) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/curiosities/1943926-ukrajintsi-platyat-sillyu-za-projizd-sotsmerezji-vibuhnuli-cherez-noviy-feyk-v-efiri-rostb-foto-video.html>
6. “У трусуках і футболці, як Ісуса на дошку прибили”: 4 роки фейку пропагандистів РФ про “розп’ятого хлопчика” у Слов’янську [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://censor.net.ua/ua/video_news/3075114/u_trusukah_i_futboltsi_yak_isusa_na_doshku_prybyly_sogo_dni_rivno_4_roky_feyiku_propagandystiv_rf_pro
7. Пітерсон Д. 12 уроків життя. Як подолати хаос. Київ: Наш формат, 2019. 319 с.
8. Радянсько-фінська війна (1939–1940) [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-фінська_війна_\(1939–1940\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-фінська_війна_(1939–1940))
9. Як сотні медіа в гонитві за кульовими блискавками запустили фейк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/140132/2018-08-14-yak-sotni-media-v-gonitvi-za-kulovimi-bliskavkami-zapustili-feik/>

Reference

1. Viyina svitiv (radiospektakl') [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Viyina_svitiv_\(radiospektakl'\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Viyina_svitiv_(radiospektakl'))
2. Hazetna kachka [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Hazetna_kachka
3. Holodomor v Ukrayini (1932–1933) [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Holodomor_v_Ukrayini_\(1932–1933\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Holodomor_v_Ukrayini_(1932–1933))
4. “Dva raby ta klaptik zeml” rol’ rosivs’kykh feykovykh novyn u viyni na Donbasi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://24tv.ua/ru/dva_rabi_ta_klaptik_zemli_rol_rosijskih_fejkovih_novin_u_vijni_na_donbasi_n830986
5. “Ukrayintsi platyat’ sillyu za proyizd”: sotsmerezhi vybukhnuly cherez novyy feyk v efiri rostB (foto, video) [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.unian.ua/curiosities/1943926-ukrajintsi-platyat-sillyu-za-projizd-sotsmerezji-vibuhnuli-cherez-noviy-feyk-v-efiri-rostb-foto-video.html>
6. “U trusykakh i futboltsi, yak Isusa na doshku prybyly”: 4 roky feyku propahandystiv RF pro “rozip’yatoho khlopchyka” u Slov’yans’ku [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: https://censor.net.ua/ua/video_news/3075114/u_trusykakh_i_futboltsi_yak_isusa_na_doshku_prybyly_sogo_dni_rivno_4_roky_feyiku_propagandystiv_rf_pro
7. Piterson D. 12 urokiv zhyttya. Yak podolaty khaos. – Kyyiv: Nash format, 2019. – 319 s.
8. Radyans’ko-fins’ka viyna (1939–1940) [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Radyans'ko-fins'ka_viyina_\(1939–1940\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Radyans'ko-fins'ka_viyina_(1939–1940))
9. Yak sotni media v honytvi za kul’ovymy blyskavkamy zapustyly feyk [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://detector.media/infospace/article/140132/2018-08-14-yak-sotni-media-v-gonitvi-za-kulovimi-bliskavkami-zapustili-feik/>